

Askerî Târîh Açısından Köl Tigin

Köl Tigin From A Military History Perspective

H. İhsan ERKOÇ

Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara-TÜRKİYE

ÖZET

Bu çalışmamızda 684/685-731 yılları arasında bir Gök Türk ileri geleni olarak yaşamış olan Köl Tigin'in askeri yaşantısı incelenmiştir. Köl Tigin birçok sefere ve meydân savaşına katılarak savaşmıştır. Kuzey Çin'de Çinlilerle; Orta Asya'da Kırgızlarla, Karluklarla, Azlarla, Dokuz Oğuzlarla ve On Oklarla çarpışmıştır. Bunların dışında ayrıca 716'da kanlı bir darbeye yeğenini tahttan indirerek, ağabeyini yönetime getirmiştir. Kendi adına dikilen yazıtta yaptığı savaşlar ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Ağabeyi Bilge Kagan'ın saltanatı döneminde ise başkomutan ve Tölis Şadı olarak görev yapmıştır.

Anahtar Sözcükler: Köl Tigin, Ordu, Komutan, Gök Türkler, Tang Sülâlesi, Dokuz Oğuzlar

ABSTRACT

In this work, the military life of Köl Tigin has been studied, who lived as a Gök Turk noble during 684/685-731. Köl Tigin joined and fought in many campaigns and battles. He fought with the Chinese in Northern China; with Qirghiz, Qarluqs, Az, Toquz Oghuz and On Oq in Central Asia. Apart from these, he also removed his cousin from the throne with a bloody coup d'état in 716 and he brought his brother to power. His battles have been described in detail in his inscription. He served as the commander-in-chief and as the Tölis Shadi during the reign of his brother Bilge Qaghan.

Keywords: Köl Tigin, Army, Commander, Gök Turks, Tang Dynasty, Toquz Oghuz

1. Giriş

Gök Türkler, Orta Asya Türk Târîhi içerisinde kültür, dil, toplum ve yönetim bakımından “Klâsik Dönem”i oluştururlar. Gök Türk târîhinde bir çok Kagan, Yabgu, Şad, Çor, Tigin, Beg ve benzer soylular yaşamışlardır; bu çalışmamızda bunların arasında en ünlülerinden biri olan Köl Tigin’in yaşamını askerî târîh açısından inceledik. Ünlü bir kişi olmasına karşılık bugüne kadar üzerinde yeteri kadar çalışma yapılmamış olan Köl Tigin, en çok Gök Türk Yazıtları’ndan bilinir. Ölümünün ardından Orta Moğolistan’da Orkhon Irmağı’nın vâdisinde bugün Kosho Tsaidam denilen yerde Köl Tigin’in adına bir anıt mezâr yapılmış ve ağabeyi Bilge Kagan’ın ağzından yaptığı işler anlatılmıştır. Ayrıca Çin kaynaklarında da hakkında birtakım bilgiler bulunmaktadır.¹

a- İkinci Doğu Gök Türk Kağanlığı’nın Kurulması

“Gök Türk Kağanlığı”², 552’de Bumın İl-Kagan tarafından kurulmuş ve 630’da İllig Kagan’ın yönettiği Doğu Kağanlığı, Çin’deki Tang □ Sülâlesi’nin (618-907) yöneticisi Taizong □ □ (627-650) tarafından yıkılmış, yerine kısa süreli Xueyantuo □ □ □ (Sir-Tarduş?) Kağanlığı kurulmuş ve 648’de de kağanlığın toprakları askerî vâfiliklere ayrılmıştır³.

Gaozong’un □ □ (650-684) yönetimi sırasında, 679-681 yılları arasında Gök Türk ileri gelenleri büyük ayaklanmalar çıkardılarsa da bu ayaklanmalar Çinliler tarafından bastırıldı⁴. 681’de Kutlug Tudun Çor (Ashina Guduolu Tudun Chuo □ □ □ □ □ □ □ □ □)⁵, Çin’de doğup eğitim görmüş olan Tonyukuk’u da yanına alarak ayaklandı, 682’de onunla birlikte Tokuz

¹ Çalışmamız sırasında bize değerli zamânını ayıran ve Çince metinleri çevirerek bize çok yardımcı olan sayın hocamız Erkin Ekrem’e de teşekkürlerimizi sunarız.

² Eski Türkçe *Türük* ya da *Kök Türük*, Çince *Tujue* □ □, Soğdakça *Tr’wk*.

³ Taşağıl, 1995: 82-85.

⁴ Jiu Tangshu, 5, 1975: 105; Jiu Tangshu, 84, 1975: 2803; Jiu Tangshu, 194A, 1975: 5166-5167; Xin Tangshu, 108, 1975: 4087. Ayrıca bkz. Gömeç, 1999: 39-40; Gumilëv, 2002: 336-339; Kafesoğlu, 2002: 113; Taşağıl, 1999: 59-63; Taşağıl, 2004a: 8-11.

⁵ Jiu Tangshu, 194A, Göktürkler Bölümü, 1975: 5167; Gumilëv, 2002: 340.

Oguz'u Togla'da yenip Ötüken Yış'a girerek İkinci Doğu Gök Türk Kağanlığı'nı kurdu ve Kagan unvânını⁶ aldı. İltiriş Kagan, Ayguç Bilge Tonyukuk'un da yardımlarıyla ölümüne kadar 47 sefer düzenleyip 20 savaş yaptı. Kutlug'un 691'de ölümü üzerine kardeşi (Çin kaynaklarında Mochuo □□, Böğü Çor?)⁷ devletin başına geçti; onun unvânı da yazıtlarda Kappan Kagan⁸ olarak geçmektedir; ancak bu unvânın anlamı⁹ ve bu unvânın ne zamân verildiği kesin olarak bilinmemektedir.

b- Köl Tigin'in Soyu, Âilesi ve Kişiliği

Köl Tigin¹⁰ (Que Teqin □□□)¹¹, Doğu Gök Türk bodununun Aşına (Ashina □□□) boyundandır ve kağan ailesinden gelmektedir. Babası 682'de İltiriş Kagan unvânını almış olan Kutlug, annesi Gök Türk yazıtlarında geçen adıyla ya da unvânıyla İlbilge Katun'dur.¹² Yazıtlardan ve Çin kaynaklarından iyi bildiğimiz ağabeyi Teñri Teg Teñri Yaratmış Türuk Bilge Kagan¹³ (daha yaygın kullanımıyla Bilge Kagan¹⁴) dışında üç erkek kardeşi daha vardır; bunlardan Pan Köl Tigin □□□□, Teñri Kagan döneminde Sol Şadlığı yapmıştır, adını bilmediğimiz diğer kardeşi de Sağ Şadı olmuştur¹⁵. Köl Tigin'in bir kız kardeşi de

⁶ Çin kaynaklarında 682'den sonra Kutlug Kagan olarak geçen bu kişinin yazıtlardaki unvânı *İltiriş Kagan*'dir. Bkz. Bain Tsokto Yazıtı (Tonyukuk Yazıtı), I. Taş, Batı yüzü, 1. satır; B.Ç.II.G.4, 6; B.Ç.II.D.4; B.Ç.II.K.1, 3; Kosho Tsaidam Yazıtı I (Köl Tigin Yazıtı), Doğu yüzü, 11. satır; K.T.II (Bilge Kagan Yazıtı), Doğu yüzü, 1. satır.

⁷ Giraud, 1999: 77; Gömeç, 1999: 48; Gumilëv, 2002: 350.

⁸ B.T.II.D.1-3.

⁹ Büyük olasılıkla *Kap-* kökünden gelen "Fâtilh"; bkz. Kafesoğlu, 2002: 115.

¹⁰ Köl Tigin'in adıyla ilgili tartışmalar da henüz bitmemiştir; birtakım Türkbilimciler *Kül Tigin*'i, diğerleri de *Köl Tigin*'i kullanmaktadırlar (*Gültekin*, *Köktegin* gibi okumalar yanlış); biz çalışmamızda *Köl Tigin*'i kullanmayı yeğledik. Bu tartışmayla ilgili ayrıntılar için bkz. Osman F. Sertkaya, 1995: 129-133.

¹¹ Çince gerçek transkripsiyonu Que Teqin □□□, yanlış biçimiyle Que Tele □□□. Birçok Çin kaynağında Tigin'in Çince transkripsiyonu olan Teqin □□, iki karakterin benzerliği yüzünden Tele □□ olarak yazılmıştır.

¹² K.T.I.D.11.

¹³ K.T.II.D.1.

¹⁴ Gerçek adı Mojilian □□□ olup Çin kaynaklarında 716'dan sonra Pijia Kehan □□□□ olarak geçmektedir.

¹⁵ Gömeç, 1999: 78.

vardır; bu kardeşini Bilge Kagan, Bars Beg adında kendi atadığı bir kaganla evlendirmiştir.¹⁶

Köl Tigin'in soyu, baba tarafından Doğu Gök Türk Kağanlığı'nın son yöneticisi İllig Kagan'a dayanır. Jiu Tangshu'ya göre Kutlug, İllig Kagan'ın uzaktan akrabasıydı, Ashina soyadını almaktaydı, dedesi Chanyu Da Dudufu'da □□□□□□ Sağ Yunzhong Dudu'su □□ □□□ Sheli Yuanying'e □□□□ hizmet eden bir beydi; babadan oğula âile boyunca Tudun Çor unvâmı taşınırdı¹⁷. Köl Tigin'in annesi İlbilge Katun'un soyu hakkında da elimizde bir bilgi yoktur, ancak yazıtlarda onun "Umay gibi"¹⁸ olduğu yazılıdır.

Köl Tigin târihte cesûr ve savaççı kişiliğiyle tanınmıştır. Jiu Tangshu'da onun cesûr, savaççı, savaşta çok yetenekli, saldırdığı zamân engel tanımayan biri olduğu yazılıdır¹⁹. Askerlik yeteneği bakımından 714'te ölen Toña Tigin'e benzetilmiştir²⁰. Yazıtlardan anlaşıldığı kadarıyla katıldığı savaşların çoğunda ön saflarda savaşmıştır. 706'da yapılan Mingsha Dağı savaşında Köl Tigin'in yaptığı saldırı uzun süre belleklerden silinmemiştir²¹. Köl Tigin yaşadığı sürece Gök Türk ordusu ve devleti zor durumlara düştüğünde her zamân kurtarıcısı o olmuştur; buna örnek olarak 710-11 Türgiş seferi ve 716 ayaklanmaları verilebilir. Köl Tigin öldüğü zamân hem kendi ülkesinde, hem de yabancı topluluklarda büyük bir üzüntü duyulmuştur²².

2. Çin'le Yapılan Savaşlar

¹⁶ K.T.II.D.17.

¹⁷ Jiu Tangshu, 194A, Göktürkler Bölümü, 1975: 5167.

¹⁸ K.T.I.D.31.

¹⁹ Jiu Tangshu, 194A, Göktürkler Bölümü, 1975: 5175.

²⁰ Gömeç, 1999: 62.

²¹ K.T.I.D.32.

²² K.T.I.K.10-13.

Köl Tigin'in babası İltiriş Kagan ölünce yerine 27 yaşındaki amcası Böğü Çor geçerek Kapgan Kagan unvânını almıştır²³. İltiriş Kagan'ın ölüm târihi bir çok kaynakta değişik gösterilmiş, 691'den 694'e kadar değişen yıllar verilmiştir; ancak Jiu Tangshu'da onun Tianshou Saltanat Dönemi'nde öldüğü (yıl belirtilmeden)²⁴, Jigulu'da □□□ 15. bölümde ise Tianshou Saltanat Dönemi'nin 2. yılında öldüğü yazılıdır.²⁵ Bu da İltiriş Kagan'ın büyük olasılıkla 691 yılında öldüğünü ortaya koymaktadır. İltiriş Kagan öldüğü zamân oğulları Mojilian Tigin²⁶ ve Köl Tigin sırasıyla sekiz ve yedi yaşındaydılar, bu durumda Köl Tigin de ya 684'de ya da 685'de doğmuş olmalıdır. Köl Tigin "Umay gibi annesi kutunda" er adını almıştır.²⁷ Biz bu olayın Köl Tigin 16 yaşındayken Iduk Baş savaşı sırasında olduğunu düşünüyoruz.

a- Iduk Baş Savaşı

Çin'de Wu Hou'un □□ kurduğu Zhou □ Sülâlesi (690-705) ve Doğu Gök Türk Kağanlığı arasındaki savaşlar 693'te Kapgan Kagan ve Ayguç Tonyukuk'un Büyük Kuzey Çin akını ile başlamıştı. Bu Çin-Türk savaşının çeşitli nedenleri vardı. Bunların başında Kapgan Kagan'ın devleti güçlendirip büyütme isteği geliyordu. Kapgan Kagan'ın bir kızını Wu Hou'un yönetimden uzaklaştırdığı Tang Sülâlesinden bir prensle evlendirmek istemesi, ancak Wu Hou'un bu isteği geri çevirip kendi âilesinden birini dâmâd adayı olarak göndermesi savaş için yeterli gerekçeyi yaratmıştı.²⁸ Yapılan birçok akından sonra 701 ya da 702 yılında²⁹, yani Köl Tigin 16 yaşındayken, Gök Türk ordusu Kuzey Çin'deki Gansu bölgesinin Kuzeydoğusu'na (Türkçe Altı Çub Sogdak³⁰, Çince Zhaowu □□ ya da Liuhu

²³ Kapgan Kagan, yönetimi sırasında başka unvânlar da almıştır (bkz. Sertkaya, 1995: 82), ancak bu unvânı ne zamân aldığını şimdilik bilemiyoruz.

²⁴ Jiu Tangshu, 194A, Göktürkler Bölümü, 1975: 5175.

²⁵ Cen, I, 1958: 325.

²⁶ Mojilian'in Tigin unvânına Bilge Kagan Yazıtı'nda rastlanmaktadır; bkz. K.T.II.D.14.

²⁷ K.T.II.D.31.

²⁸ Gömeç, 1999: 49; Grousset, 1999: 116-117; Kafesoğlu, 2002: 116-117.

²⁹ Giraud, 2002: 79; Gömeç, 2002: 53; Gumilëv, 2002: 359; Kafesoğlu, 2002: 119.

³⁰ K.T.II.D.31; K.T.II.D.24.

Zhou □□□³¹; Ordos bölgesi) bir sefer düzenledi. Gumilëv ve Giraud bu seferin Mâverâü'n-nehr'e yapıldığını ileri sürmektedirler³², ancak bu seferin Gansu-Ordos'a yapıldığı açıktır. Bu sefere Köl Tigin ve Mojilian Şad da katılmışlardı. Yazıtlarda Iduk Baş (Kutsal Yer) olarak geçen yerde³³ Gök Türk ordusu Oñ Tutuk³⁴ komutasındaki beş tümenlik (elli bin asker) bir Zhou ordusuyla savaştı; Köl Tigin yaya olarak saldırdı, Oñ Tutuk'un silâhlı kayınbirâderini (ya da yeğenini³⁵, yazıtta *yurç*; Kafesoğlu ve Giraud vâlinin kendisi olduğunu ileri sürseler de büyük olasılıkla yanlışlardır) “kendi elleriyle tutup (yakalayıp) Kagan'a sundu”, ardından Zhou ordusu bozguna uğrayarak “yok edildi”.³⁶ Bu savaşın sonra beş yıl boyunca büyük çarpışmalar yapılmamıştır ancak küçük çaplı akınlar sürdürülmüştür.

b- Mingsha Dağı Savaşı

705 yılında Wu Hou yönetimden uzaklaştırıldı ve eski Tang Sülâlesi Çin'de başa geçti. Büyük olasılıkla 705'de ya da 706'da, yani Köl Tigin 21 yaşındayken Gansu'ya yapılan bir akın sırasında Mingsha Dağı'nda (Mingsha Shan) □□□³⁷ büyük bir savaş yapıldı. Zizhi Tongjian'de yazdığına göre, bu savaş Zhongzong'un □□ Shenlong □□ saltanat devrinin

³¹ “Altı Soğdak Vilâyeti” ya da “Altı Soğdak'ın Vilâyeti”. Hu □ adı Gök Türkler döneminde Çin'de Soğdaklar için kullanılıyordu; Zhou □ ise vilâyet demektir. Türkçe Altı Çub Sogdak ve Çince Altı Soğdak Vilâyeti'nin aynı olması olasılığı yüksektir.

³² Giraud, 1999: 79; Gömeç, 2002: 53; Gumilëv, 2002: 359; Kafesoğlu, 2002: 119.

³³ K.T.II.D.25.

³⁴ Bu kişinin kimliği konusunda araştırmacılar ortak bir görüşe varamamışlardır. Cen Zhongmian □□ □ ise Oñ Tutuk'un Lin Chuan Vilayeti □□□ vâlisi Wang Shen'm □□ olabileceğini ileri sürmektedir (Cen, II, 1958: 898).

³⁵ Taşağıl, 2004b: 8.

³⁶ K.T.I.D.31-32.

³⁷ Mingsha kenti Gansu'nun Dunhuang Xian ilçesindedir; bkz. Gömeç, *a.g.e.*, s.54. Mingsha Nâhiyesi, Mingsha Dağı □□□ adından gelmektedir. Mingsha dağının bir adı Shajiao Shan □□□ (Kum Köşesi Dağı), diğer bir adı ise Shengsha Shan'dır □□□ (Kutsal Kum Dağı) (Jiu Tangshu, 40, 1975: 1644).

birinci yılının 12. ayında gerçekleşmiştir.³⁸ 80 bin kişilik Tang ordusunun başında Shazha Zhongyi □□□□ (Türkçe *Çaça Señün*) adlı bir general vardı. Orduda Çinliler'in yanında büyük olasılıkla 703-706 arasında Çin'e sığınan bâzı Dokuz Oğuzlar da bulunuyordu.³⁹ Bilge Kagan yazıtından anladığımız kadarıyla Gök Türk ordusunu Mojilian Şad yönetiyordu⁴⁰; ancak Zizhi Tongjian'de bu savaşta ordunun başında Kapgan Kagan'ın bulunduğu yazılıdır⁴¹ ve günümüz araştırmacıları da bu görüşü desteklemektedirler⁴². Köl Tigin de Gansu akınına ve bu savaşa katılmıştır. Yazıtlara göre Köl Tigin üç defa saldırmıştır; ilkinde Tadık Çor'un boz atına, ikincisinde İşbara Yamtar'ın boz atına, üçüncüsünde de Yigen Silig Beg'in zırhlı⁴³ doru atına binmiştir. Üç at da savaşta ölmüştür. Saldırıları sırasında Çinliler Köl Tigin'i ok yağmuruna tutmuşlardır. Zırhı (*yarık*) ve kaftanı (*yalma*) yüzden fazla ok ile vurulmuştur ancak Köl Tigin'in yüzü ve başı yara almamıştır.⁴⁴ Gumilëv'a göre, yapılan üç saldırının ikisi büyük olasılıkla ok yağmuruyla püskürtülmüştür; ancak üçüncü saldırıda düşmân paniğe kapılmıştır ve Gök Türkler kaçanları kılıçtan geçirmişlerdir.⁴⁵ Gök Türkler büyük olasılıkla çok kayıp vermişlerdir, ancak sayı olarak elimizde bir bilgi bulunmamaktadır; Tang ordusunun kayıpları da 6 bin ve 10 bin arasındadır.⁴⁶ Savaşın sonra Shazha Zhongyi görevden alınmıştır; muzaffer Gök Türkler ise, Kuzey Çin'deki eyâletlere akın yapmayı sürdürmüşlerdir.⁴⁷ Çin-Türk Savaşı sona ermemiş, Tang imparatoru Zhongzong □□ Kapgan Kagan'ın başına ödül koymuştur.⁴⁸

³⁸ Zizhi Tongjian, 208, 1958: 6607.

³⁹ Gumilëv, 2002: 366.

⁴⁰ K.T.II.D.26.

⁴¹ Zizhi Tongjian, 208, 1958: 6607.

⁴² Grousset, 1999: 117; Kafesoğlu, 2002: 119; Roux, 2001: 148.

⁴³ *Kedimlig* "giyimli" demektir ancak at zırhı olarak da kullanılmış olabilir; bkz. Nicolle, 1990: 24.

⁴⁴ K.T.II.D.32-33. Buradan Köl Tigin'in tolgasının bütün başı koruduğunu ve sonraki Kıpçaklar tarafından sıklıkla kullanılan yüz siperliği bulundurduğunu düşünebiliriz.

⁴⁵ Gumilëv, 2002: 366.

⁴⁶ Zizhi Tongjian, 208, 1958:6607; Gumilëv, 2002: 366; Gömeç, 1999: 55.

⁴⁷ Zizhi Tongjian, 208, 1958: 6607.

⁴⁸ Jiu Tangshu, 7, 1975: 143.

3. İlk Ayaklanma Dalgası

Büyük olasılıkla aynı yıl içinde Yir Bayırku topluluğu ayaklandı. Köl Kigin'in de katıldığı ordu üzerlerine yürüyüp, onları Türgi Yargun Köl'de yenilgiye uğrattı; Bayırkular'ın yöneticisi Ulug İrkin az sayıda askerle kaçtı ve böylece ayaklanma bastırılmış oldu.⁴⁹

708'de Tang Sülâlesi ve On Oklar arasında Gök Türklere karşı bir ittifâk kuruldu, kısa sürede bu ittifâka Kırgızlar da katıldılar. Bir süreden beri geri plânda duran devlet adamı Ayguç Tonyukuk, bu âcil durumda birçok işi üstlendi ve bu ittifâkı bozmak için uğraştı.⁵⁰ Köl Tigin 25 yaşındayken Kırgızlar (Kırkız) ve Çikler ayaklandılar⁵¹. Mojilian Şad Kem Irmağı'nı (Yenisey) geçerek Örlen'de Çikler'le savaştı, onları ve Azlar'ı boyunduruk altına aldı.

Köl Tigin 26 yaşındayken kış zamânı, 710 ya da 711'de, Gök Türk ordusu Kırgız seferine çıktı. Köl Tigin ve Mojilian Şad da bu sefere katıldılar. Orduyu Ayguç Tonyukuk yönetiyordu. Bir mızrak boyu karla kaplı Kögmen Yış'ı⁵² binbir güçlkle (bir anda sâdece tek kişinin geçebileceği Ak Termil'den⁵³ yaya olarak aşarak, yuvarlanıp inerek, dağdaki engeli on günde aşıp, Anı Suyu'ndan aşağı giderek) aşan Gök Türk ordusu Kırgızlara bir gece baskını düzenledi. Tonyukuk'un böyle bir baskın yapmasının nedeni Gumilëv'a göre Kırgızların iyi silâhlanmış, 80 bin kişilik güçlü bir ordularının ve atları için yeterince samanlarının bulunmasıydı.⁵⁴ Ordu, Kırgızların Küçlüg Kağanı ile (Güçlü Kağan) ve Kırgız ordusuyla Soña Yış'ta (Soña Ormanı, Sayan Dağları bölgesi) karşılaştı. Yapılan savaşta Köl Tigin daha önce yendikleri Bayırkular'ın ak aygırına binerek saldırdı, bir eri okla vurdu, iki eri kovalayıp mızrakladı. Saldırı sırasında Kırgızlar, Köl Tigin'in atını "uyluğunu kırarak

⁴⁹ K.T.I.D.34.

⁵⁰ B.T.II.D.2-6.

⁵¹ K.T.II.D.26.

⁵² Kögmen Ormanı; Sayanların batısında, Tannu-Ola'da Şabindab Geçidi; bkz. Gumilëv, 2002: 368.

⁵³ Gumilëv buranın Hua Kem Nehri olduğunu ileri sürüyor; bkz. Gumilëv, 2002: 368.

⁵⁴ Gumilëv, 2002: 367.

vurdular”. Savaş sonunda Kırgızlar yenildiler, Kırgız Kağanı öldürüldü, “ili alındı”, Kırgız bodunu teslim oldu, Gök Türk ordusu Kögmen Yiş’i dolanıp Ötüken Yiş’a döndü.⁵⁵

4. On Ok – Soğdak Seferi

a- Bolçu Savaşı

Zhongzong ve Türgiş kağanı Shage’nın □□ (Sakal?) arasında daha önceden kurulan ittifak, Türgişler’de çıkan iç karışıklıklara imparatorun karışması yüzünden bir süre sonra bozulmaya yüz tutmuştu. En sonunda Gök Türkler Kırgız seferinden dönünce iki müttefik hareket etmeye karar verdiler. Az bodununun savaşçılarıyla ve muhtemelen Tang birlikleriyle desteklenmiş büyük bir Türgiş ordusu Türgiş kağanı Shage’nın yönetiminde doğuya doğru yürüyüşe geçti. O sırada Kapgan Kaganın katunu öldüğü için kagan ordunun kumandasını Ayguç Tonyukuk’a, İnel Kagan’a (“Küçük Kağan”) ve Tarduş Şadı’na (Mojilian Tigin) vererek Tonyukuk’a Altun Yiş’a (Altay Dağları) yerleşerek savunma önlemleri almasını buyurdu. Orduya Köl Tigin de katılmıştı. Gök Türk ordusu Altaylar’da savunmada beklerken üç cäsüs gelerek, Türgiş ordusunun Yarış Yazı’da (Yarış Ovası, Cungarya) toplandığını Tonyukuk’a bildirdiler. Kapgan Kagan, Ayguç Tonyukuk’a güvenmediği için Apa Tarkan’a⁵⁶ Tonyukuk’un saldırı emrini dinlememelerini gizlice buyurduğu hâlde Tonyukuk orduyu harekete geçirdi, kısa bir sürede Altaylar’ı ve İrtiş Irmağı’nı aştı. Ordu Bolçu’ya⁵⁷ ulaşınca bir haberci (ya da esir)⁵⁸ Yarış Yazı’da on tümen askerin toplandığını bildirdi. Bunu duyan beyler ordunun geri dönmesini istedilerse de Tonyukuk bu isteği geri çevirdi, onlara moral verdikten sonra saldırı yapılmasını buyurdu.

⁵⁵ K.T.I.D.35-36; K.T.II.D.26-27; B.T.II.D.6-7, K.1-4.

⁵⁶ Gök Türkler’de yüksek seviyeli bir unvân ve bu unvânı taşıyan ordu komutanı. Buradaki *Apa Tarkan* İnel Kagan’dır.

⁵⁷ Bolçu’nun nerede olduğu konusundaki tartışmalar sürmekle birlikte biz buranın Kuzey Cungarya’da, İrtiş Irmağı’nın batısında, Oyorong Gölü’nün güneyinde Urungu Vâdîsi’nde bulunan geniş düzlüğün olduğunu düşünüyoruz. Bkz. Giraud, 1999: 258; Gumilëv, 2002: 371.

⁵⁸ *Körüğ* hem haberci, hem cäsüs, hem de savaş esiri olarak çevrilmiştir. Bkz. Ergin, 2002: 103; von Gabain, 2000: 283.

İlk gün yapılan gece baskınında yağma yapıp döndü. İkinci gün ise büyük Türgiş ordusu “ateş gibi kızarak, ateş fırtına gibi geldi”, savaşıldı; Köl Tigin alını beyaz boz ata binip saldırdı, iki önemli kişiyi yakalattı⁵⁹. Dönüp yine saldırdı, Az vâlisini (Az Tutuk) yakaladı. Sonuçta Türgiş ordusu Tonyukuk’un ve Tarduş Şadı’nın kuvvetleri arasında sıkıştırılıp dağıldı, elli er (yüksek rütbeliler olmalı) esir edildi, Türgiş Yabgusu ve Şadı öldürüldüler⁶⁰. Tonyukuk yazıtında Türgiş Kaganının esir edildiği, Köl Tigin ve Bilge Kagan yazıtlarında ise orada öldürüldüğü yazılıdır. Gumilëv, sefer dönüşünde Kapgan Kaganın hem Türgiş Kaganını, hem de kendisine daha önceden sığınan kardeşi Zhenu’yu □□ öldürttüğünü ileri sürmektedir.⁶¹

Savaşa katılan asker sayısı da tartışmalıdır. Yazıtlarda Türgiş ordusunun asker sayısı olarak verilen “on tümen”in normalde yüz bin asker anlamına gelmesi gerekir; ancak Gumilëv buna karşı çıkmakta, Türgiş ordusunun daha küçük olduğuna, on tümenin on boyu temsil ettiğine inanmaktadır.⁶² Yazıtlarda ayrıca Türgiş ordusunun iki kanadının kendilerinden yarılı kadar fazla olduğu kayıtlıdır. Eğer Türgiş ordusu yüz bin asker idiyse Gök Türk ordusu da büyük olasılıkla yetmiş bin askerden oluşuyordu; Gumilëv Gök Türk ordusunun sâdece yirmi bin asker olduğunu ileri sürmekteyse de⁶³ bu sayı çok düşüktür. Savaş sırasında ne kadar askerin öldüğü konusunda elimizde bir bilgi bulunmamaktadır.

b- Soğdak Seferi

Bolçu savaşının yapıldığı günün gecesi Gök Türkler On Ok halkına haber gönderdiler. On Oklar gelip Gök Türklere boyun eğdiler, Gök Türkler de Türgişler’in Kara Bodununu⁶⁴ Tabar (bugünkü Tarbagatay) denilen bir bölgeye göçettirdiler. On Oklar düzenlendikten

⁵⁹ Bunların kim olduğunu bilemiyoruz, çünkü yazıtın o bölümü silinmiştir.

⁶⁰ K.T.I.D.36-38; K.T.II.D.27-28; B.T.K.5-11; B.T.II.B.1-7.

⁶¹ Gumilëv, 2002: 371.

⁶² Gumilëv, 2002: 370.

⁶³ Gumilëv, 2002: 371.

⁶⁴ Türgişler Shage’nin soyundan olanları Sarı Soylu, Salur’un (Sulu □□) soyundan olanları Kara Soylu olarak adlandırmaktadır (Xin Tangshu, 215B, 1975: 6068).

sonra Tonyukuk, hem On Ok, hem Gök Türk ordusunu sevketti, ordu Anı'yı geçtikten sonra Yinçü Ögüz'ü (Sir-Deryâ Irmağı) geçerek, Tinsi Oğlu denilen kutsal Ek Tagını⁶⁵ aştı. Gök Türk ordusunun Bolçu Savaşı'ndan sonra Ötüken'e dönmeyip, Mâverâü'n-nehr'e yönelmesinin başlıca nedeni Kuteybe bin Müslim'in قتيبة بن مسلم komutasındaki Emevî Arap (Türkçe *Tezik*⁶⁶) ordularının Mâverâü'n-nehr'de birçok kenti ele geçirmeleri üzerine Soğdaklar'ın yardım istemesiydi. Gök Türkler Soğdak'ı ele geçirip, çok miktârda ganimet aldılar, Temir Kapıg'a (Buzgala/Oğlak Geçidi, Der-i Âhenin)⁶⁷ kadar gidip geri döndüler, "Tezik, Tokar⁶⁸ ve Suk yönetimindeki Sogdak boyun eğdi".⁶⁹

Dönüş sırasında Kara Türğişler'in ayaklanıp Keñeris'e⁷⁰ yürüdükleri bilgisi geldi. Köl Tigin yazıtına göre, seferden dönen Gök Türk ordusunun atları zayıf, azığı az, düşmânları ise alp idi. Ana ordu Soğdak'dayken Köl Tigin küçük bir birlikle Kara Türğişler'in üzerine yürüdü, büyük bir savaş yaptı ve âsîleri yendi. Ardından On Oklar'ın Nushibi □□□ kolununu Koşu boyundan (Çu-Talas bölgesinde yaşarlardı) Koşu Tutuk ile savaştan Köl Tigin onu da yenip "evini malını eksiksik getirdi". Bundan sonra Gök Türk ordusu rahatça ve zengin ganimetlerle merkezleri Ötüken Yış'a dönebildi.⁷¹

5. İkinci Ayaklanma Dalgası Ve 716'daki Yönetim Değişikliği

a- Karluk Ayaklanması

⁶⁵ Burası eski Batı Gök Türkleri'nin İstemi Yabgu dönemindeki merkeziydi. Gömeç buranın Tekes Nehri yakınında Karaşahr'ın kuzeybatısında bir yerlerde olduğunu saptamıştır; bkz. Gömeç, 1999: 13.

⁶⁶ B.T.II.G.1.

⁶⁷ Gumilëv, 2002: 370.

⁶⁸ Büyük olasılıkla Sir-Deryâ'nın yukarı bölümlerinde bulunan Tohâristân bölgesi; bkz. Gömeç, 1999: 60.

⁶⁹ K.T.I.D.38-39; B.T.II.B.7-9, G.1

⁷⁰ Büyük olasılıkla Sir-Deryâ boyları ya da Semerkand'ın çevresindeki bölge; Han □ Sülâlesi (MÖ 206-MS 220) döneminde bu bölgede Kangju □□ adında bir devletin varlığından sözedilir.

⁷¹ K.T.I.D.39-40, K.1; B.T.II.G.3-4.

Batı seferinden sonraki yıl devlette büyük ayaklanmalar çıktı; Köl Tigin yirmi yedi yaşına gelince Tarbagatay'da yaşayan Karluklar ayaklandılar.⁷² Ayaklanma üç yıl bastırılmadığına göre ordu büyük olasılıkla Batı Seferi'nde çok yorulmuş ve yıpranmıştı. Mojilian Şad 30 yaşındayken Mojilian Şad'ın, Kapgan Kagan'ın oğlu İnel Kagan'ın, kağanın diğer oğlu Toña Tigin'in ve diğer birtakım komutanların Biş Balık'a⁷³ bir sefer düzenlediği kayıtlıdır⁷⁴, ancak Köl Tigin yazıtında bu savaşa rastlayamayız. Köl Tigin büyük olasılıkla bu sefere katılmamıştı. Bu sefer sonuçsuz kalmış, Biş Balık alınmamış, üstelik Toña Tigin, Buoting kuşatması sırasında Kaiyuan'ın ikinci saltanat yılının ikinci ayında (714 Şubatı ya da Martı?) pusuya düşürülüp öldürülmüştü.⁷⁵

Üç yıl sonra, Köl Tigin otuz yaşındayken, Karluklar Ötüken'e yürümeye karar verdiler. Bugünkü Tamir Irmağı'nın kaynağı ve Gök Türkler'in Ötüken'den sonraki ikinci kutsal yeri olan Tamag Iduk Baş'ta büyük bir savaş yapıldı. Gök Türk ordusunu Mojilian Şad ve Köl Tigin yönetiyordu; Kafesoğlu, Kapgan Kagan'ın bu savaşta orduyu yönettiğini söylüyorsa da⁷⁶ yazıtlarda bunun izlerini göremiyoruz. Savaş sırasında Köl Tigin, Alp Şalçı atına binip saldırdı, iki eri mızraklayıp öldürdü. Sonunda Karluklar yenildiler ve ayaklanmaları bastırıldı⁷⁷. Zizhi Tongjian'e göre, Kapgan Kagan, Karluklar ile On Ok'un Huluwu □□□ ve Chunishi □□□ toplulukları üzerlerine ordu göndererek, onları birçok kez yendi. Tang hükümdarı Xuanzong □□, bu toplulukları kurtarmak için Beiting vâlisi Tang Jiahui □□□ ve yardımcısı Xie Wan'ı (ya da Xie Yuan) □□ gönderdi. Sonuç olarak, Beiting'deki Tang

⁷² K.T.I.K.1.

⁷³ "Beş Kent", Beiting □□, Güney Cungarya'da Basmillar'ın yaşadığı bölgede Jinman'da □□ bir kalenin ve çevresindeki Tang ileri karakol-eyâletinin adı, Urumçi'nin doğusu. Tang döneminde Tingzhou □□, 702'den sonra Beiting Duhufuluk'u □□□□□. Beiting'in kalıntıları Jimsar'ın kuzeyindeki Pochengzi'dadır □□□.

⁷⁴ Ikhe Khüshotu Yazıtı, Batı Yüzü, 11. satır; Khoitu Tamir, I. Taş, 4. satır; H.T.II.3; H.T.VII.2; K.T.II.D.28.

⁷⁵ Giraud, 1999: 82; Gömeç, 1999: 62; Kafesoğlu, 2002: 122.

⁷⁶ Kafesoğlu, 2002: 121.

⁷⁷ K.T.I.K.1-2; K.Ç.II.D.29.

garnizonu ve adı geçen topluluklar Gök Türkler'e karşı bir kısaç pozisyonu almıştır.⁷⁸ Bilge Kagan'ın yazıtının doğu yüzünün zarar gören 29. satırında Tamag Iduk Baş Savaşı'nın anlatılmasından sonra "Basmıl kara ... Karluk bodunu toplanıp geldi ... öldürdüm" biçiminde bir anlatımın geçmesi de, Tamag Iduk Baş savaşından sonra Gök Türk-Karluk savaşının sürdüğünün başka bir kanıtıdır.⁷⁹

b- Dokuz Oğuz Ayaklanması

Hemen bir sonraki yıl bu sefer Azlar ayaklandılar. Az İlteberi'nin yönettiği Azlar ile Kara Köl'de⁸⁰ savaşan Köl Tigin, Alp Şalçı atına binip saldırarak Az İlteberi'ni yakaladı; Azlar yenildiler ve "Az bodunu yok oldu".⁸¹

Az ayaklanmasının ardından Gök Türkler İzgil ayaklanmasıyla uğraşmak zorunda kaldılar. Köl Tigin yazıtında İzgillerle "amcam kağanın (Kapgan Kagan) ili sarsıldığında; halkla yönetim ikiye ayrıldığında" savaşıldığı yazılıdır. Bu durumda İzgil ve Dokuz Oğuz (Tokuz Oguz) ayaklanmalarının Karluk ve Az ayaklanmalarıyla aynı dönemde çıktığını söyleyebiliriz. Gök Türkler İzgiller ile savaşmışlar, Köl Tigin, Kara Köl Savaşı'nda da bindiği Alp Şalçı atına binip atılarak saldırmış ve atı savaşta "düşmüştür" (ölmüştür). İzgiller yenilmiş, "İzgil bodunu ölmüştür".⁸² Zizhi Tongjian'e göre, 716 yılında Dokuz Soy'un Sijie □□□□ Tutuk'u Mosan □□ Tang Sülâlesi'ne teslim olmuştur. Aynı kaynakta İzgillerin "Dokuz Soy'un İzgilleri" olarak adlandırılması da dikkat çekicidir.⁸³ Ancak Gök Türk Yazıtları, İzgil ve Dokuz Oğuz ayaklanmalarını ayrı olaylar olarak anlatmıştır.

Elimizdeki kaynaklarda Dokuz Oğuzlar'ın tam olarak ne zamân ayaklandıklarını gösteren bir târîh yoktur. Yazıtlar "Gök, yer bulandığı için yağdı" ve "Gök, yer bulandığı için,

⁷⁸ Ziji Tongjian, 211, 1956: 6710.

⁷⁹ K.T.II.D.29.

⁸⁰ Büyük olasılıkla Totokharanor ya da Khara Nor (bkz. Giraud, *a.g.e.*, s.82; Gumilëv, 2002: 382).

⁸¹ K.T.I.K.2.

⁸² K.T.I.K.3-4.

⁸³ Zizhi Tongjian, 211, 1956: 6712.

ödüne kıskançlık değdiği için” Dokuz Oğuz bodununun ayaklandıklarını yazmaktadır; Zizhi Tongjian’de ayaklanmaya doğrudan değinilmemekte, sâdece “Dokuz Soy”un Kuzey Çin’e kaçarak oraya yerleştikleri belirtişmektedir. Köl Tigin’in yazıtında Dokuz Oğuzlar’la bir yıl içinde beş kere savaşıldığı, Bilge Kagan yazıtında ise onlarla bir yıl içinde dört kere savaş yapıldığı yazılıdır. İki yazıtta anlatılan üç savaş birbiriyle uyuşmaktadır. Biz burada sâdece Köl Tigin’in katıldığı savaşları inceleyeceğiz.

Köl Tigin’in katıldığı ilk savaş Togu Balık’ta⁸⁴ yapılmıştır. Bu savaşa Mojilian Şad da, Köl Tigin de katılmışlardı. Savaştan önce Mojilian Şad orduyu Togla Ögüz’den geçirmiş, Köl Tigin Azman atına binerek saldırmıştır. Burada geçen bir anlatım ilgi çekicidir: “Altı eri mızrakladı, askerın saldırısında yedinci eri kılıçladı”. Büyük olasılıkla Köl Tigin çarpışmanın yapılmasından önce Dokuz Oğuzlar’ın altı alpıyla teke-teke çarpışmış ve sonra savaşa katılmıştır.⁸⁵ Yazıtlar savaşın sonucunu belirtmemiştir; Gumilëv bunu savaşın sonuçsuz kaldığı ve iki tarafın da zafer kazanamadığı biçiminde yorumlamıştır.⁸⁶

İkinci savaş Kuşlaguk/Kuşalguk’da (neresi olduğu bilinmiyor) Edizler’le yapıldı. Bu savaşta orduyu Köl Tigin yönetmişti; Mojilian Şad bu savaşa katılmamış, onun yerine Köl Tigin’in katılmadığı Antırgu Savaşı’nda savaşmıştır.⁸⁷ Köl Tigin Az yağızına binmiş, atılarak bir eri mızraklamış, “dokuz eri çevirerek vurmıştır” (*Tokuz erig egire tokıdı*). Bu savaşta Edizler yenilgiye uğramışlardır ve Ediz bodunu orada “ölmüştür”.⁸⁸

Kuşalguk’dan sonra Köl Tigin Bolçu’da⁸⁹ Oğuzlar’la⁹⁰ (Oguz) savaştı, Azman atına binip saldırdı, “mızrakladı”, askerlerini öldürdü; Oğuzlar’ı yenip “ilini aldı”.⁹¹ Bu zaferden sonra

⁸⁴ Gömeç ve Gumilëv buranın Tola’nın kıyısında olduğunu saptamışlardır; bkz. Gömeç, 1999: 64; Gumilëv, 2002: 382.

⁸⁵ K.T.I.K.4-5; K.T.II.D.30.

⁸⁶ Gumilëv, 2002: 382.

⁸⁷ K.T.II.D.30.

⁸⁸ K.T.I.K.5-6.

⁸⁹ Genelde Orta Moğolistan’da Seleñe Vadisi’nde yaşayan Dokuz Oğuzlar’ın Gök Türkler ile oldukça uzak bir yer olan Bolçu’da savaşmış olması biraz garip durmaktadır. Acaba burada adı geçen Bolçu,

Oğuzlar'ın "ilinin alınması" yazılmasına karşılık Dokuz Oğuz ayaklanmasının son hızıyla sürmesi bir çelişki gibi durmaktadır, ya da burada henüz çözülmemiş başka bir şey anlatılmaktadır.

Bir sonraki savaş Çuş Başu'nda yapılmıştır. Yazıtların anlatımına göre bu büyük bir savaş olmuştur. Yazıtlarda bu savaşın hangi bodun ya da bodunlarla yapıldığı açık olarak yazılmamıştır (aynı durum Togu Balık Savaşı için de geçerlidir), ancak bu savaşla ilgili olan olaylar anlatılırken Toñra adının geçmesi, birtakım araştırmacıları bu savaşın Toñralar'la yapıldığı düşüncesine yöneltmiştir.⁹² Bu düşünce yanlış olmasa bile kesin doğru da değildir. Savaşta başta Gök Türk ordusu çok zorlanmış, yenilmenin eşiğine gelmiştir; düşmân ordusu yayılarak ilerlemiş ancak Köl Tigin ve Mojilian Şad onları püskürtmeyi başarmışlardır, zafer Gök Türklerin olmuştur. Savaştan hemen sonra olan bir olay iki yazıtta biraz değişik anlatılmıştır. Köl Tigin'in yazıtına göre Gök Türk askerleri "Toñra'dan bir oğuşu (âileyi) ve yiğit on eri Toña Tigin'in yogunda (cenâze töreni) çevirip öldürmüş", Bilge Kagan yazıtına göre ise Mojilian Şad "Toñra yiğiti bir oğuşu Toña Tigin'in yogunda çevirip öldürmüştür".⁹³

Beşinci savaş ise Ezginti Kadız'da⁹⁴ olmuştur. Bu savaşta Köl Tigin ve Mojilian Şad Oğuzlar'a karşı savaşmışlardır. Köl Tigin Az yağızına binerek saldırmış, iki eri mızraklayıp çamura sokmuştur; Oğuz ordusu yıpranmış ve sonunda yok edilmiştir.⁹⁵

Bir yıl içinde yapılan bu kadar çok yorucu savaşın ardından Gök Türk ordusu Amga Korgan'da⁹⁶ kışladı. O sırada Mojilian Şad da otuz iki yaşındaydı. O kış, yani 715-716 kışı,

Türkişler ile 711'de yapılan ünlü savaşın yeri olan Bolçu'yla aynı yer miydi, yoksa Bolçu adında Orta Moğolistan'da başka bir yer daha mı vardı?

⁹⁰ Dokuz Oğuzlar yazıtlarda yer yer sâdece Oğuzlar olarak geçmektedirler. "Oğuz" adı da büyük olasılıkla "Boylar" demektir.

⁹¹ K.T.I.K.6.

⁹² Gumilëv, 2002: 382; Kafesoğlu, 2002: 123.

⁹³ K.T.I.K.6-7; K.T.II.D.30-31.

⁹⁴ Gömeç buranın Çilka ve Onon arasında olduğunu söylemektedir; bkz. Gömeç, 1999: 64.

⁹⁵ K.T.I.K.7-8; K.T.II.D.31.

⁹⁶ Amga Kalesi; neresi olduğu bilinmemektedir.

Gök Türkler’de kıtlık yaşandı. 716’nın ilkbahârında Gök Türk ordusu ikiye ayrılarak bir bölümü Oğuzlara karşı sefere çıktı, diğer bölümü de Köl Tigin’in komutası altında *Ordu/Eb*’de⁹⁷ kalarak savunma önlemleri aldı. Tam o sırada Üç Oğuz Ordusu⁹⁸ merkezi bastı, yayalar⁹⁹ savaşmak için geri döndüler (Bilge Kagan da yazıtında savaştığını söylemektedir). Düşmân askerlerinin bir bölümü yağma için dağıldılar; merkezdeki ordu kötü durumda ve az sayıdaki askere sâhib iken Köl Tigin öksüz atına atlayıp saldırdı, dokuz eri mızrakladı, merkezi savundu; Oğuzlar en sonunda dağıldılar ve devletin merkezinde bulunan katun, anneler, ablalar, gelinler, künçuylar da (Çince *Gongzhu* □□, prenses) öldürülmekten ya da esir ve cârîye olmaktan kurtulmuş oldular.¹⁰⁰ Köl Tigin’in bu üstün başarısı yazıtlarda sık sık övülmüştür.

Bu savaş, elimizde bulunan bütün kaynaklardan gördüğümüz kadarıyla Köl Tigin’in aynı yıl içinde yaptığı darbenin dışındaki son askerî çalışması olmuştur. Savaşçılığıyla tanınan Köl Tigin’in, bundan sonra herhangi bir savaşta çarpıştığı kayıtlı değildir. Gözümüze çarpan ilk ilginç şey ise, 716’dan sonra çeşitli topluluklar ve özellikle Çin’le yapılan savaşların çoğunda Gök Türk ordularını Çin kaynaklarının “yumuşak huylu” olarak tanıttığı Bilge Kagan’ın yönetmiş olmasıdır. Eğer Köl Tigin ağabeyinin kağanlığı döneminde herhangi bir savaşa katıldıysa bu bilgilerin ne Türk ne de Çin kaynaklarında kaydedilmemesi dikkat çekicidir. Belki de Köl Tigin’in barkının duvarlarında 716 sonrasında yaşananlar yazılıydı ancak bunlar günümüze ulaşmamıştır.

⁹⁷ *Ordu* ve *Eb* (Ev) burada “Devlet Merkezi” anlamındadır. Gök Türklerin merkezi Ötüken idiyse de 715-716 Oğuz Savaşları sırasında geçici merkez Amga Kalesi’ydi. Birtakım araştırmacıların burada geçen *Ordu*’yu ve *Ev*’i Ötüken olarak göstermeleri yanlıştır.

⁹⁸ Amga Kalesi baskınındaki “Üç Oğuz Süsi” terimi karışıklığa yol açmıştır. Bu söz hem üç adet Oğuz ordusu, hem de Üç Oğuz’un, yâni üç boydan oluşan Karluklar’ın ordusu anlamına gelebilir. Ancak buradan üç tâne Oğuz ordusu anlamını çıkarmalıyız.

⁹⁹ Gök Türk ordusu genelde *Atlig*’dan (Atlı) oluşmasına karşılık orduda *Yadag* (Yaya) da bulunmuştur. Tonyukuk’un anlattığına göre Kutlug’un ayaklanmasının başında âsî Gök Türk ordusunun üçte ikisi atlı, üçte biri yaya idi. Ancak bu oranın her an geçerli olduğunu gösterecek bir kanıt elimizde bulunmamaktadır.

¹⁰⁰ K.T.I.K.8-9; K.T.II.D.31-33.

Köl Tigin ve Mojilian Şad'ın Amga Kalesi aiferinden sonra Oğuzlar bu kez de Dokuz Tatarlar (Tokuz Tatar) ile bir ittifâk kurdularsa da Mojilian Şad Agu'da (Ezginti Kadız yakınlarında) yaptığı iki savaşta müttefikleri yenmeyi başardı. Bunun üzerine Oğuzların çoğu Çin'e göçetmek zorunda kaldılar.¹⁰¹ Cefu Yuanguı'nın 964. ve 974. bölümlerinde, 715 yılı sekizinci ve onuncu aylarında Tang Sülâlesi İmparatoru'nun Dokuz Soy'dan Çin'e kaçıp gelen bazı topluluk liderlerini görevlendirdiği yazılıdır.¹⁰² Ayrıca Çin'e sığınan Dokuz Oğuz toplulukları ve bunların nerelere yerleştirildikleri konusunda bilgiler de bulunmaktadır.¹⁰³ Bu bilgiler Gök Türk devletinde Dokuz Oğuz ayaklanmasının yaşandığını, Çin kaynaklarında geçen Dokuz Soy'un Gök Türk Yazıtları'nda geçen Tokuz Oguz'la aynı olduğunu ve bu ayaklanma bastırılınca bu toplulukların yazıtlarda yazıldığı gibi Çin'e doğru kaçtıklarını kanıtlamaktadır.

Ayıklanan Dokuz Oğuzların büyük bölümünün yenilgiye uğratılmasına ve çoğunun Çin'e kaçmasına rağmen bu toplulukların bütünü henüz yönetim altına alınmamıştı. Bunların başında da Tola Irmağı yakınlarında yaşayan Bayırkular geliyordu. Kapgan Kagan, Bayırkuların üzerine yürüyüp onları yenmiştir ancak savaş sonrasında Xiezhile □□□ adında bir Bayırku askeri tarafından öldürülmüştür.¹⁰⁴

c- 716'daki Yönetim Değişikliği

Kapgan Kagan'ın Bayırku Xiezhile tarafından öldürülmesinden sonra Gök Türk tahtına Kapgan Kaganın büyük oğlu geçmiştir. Bu olay Gök Türk yazıtlarında anlatılmamakta ancak Çin kaynaklarında bu olay hakkında daha çok bilgi bulunmaktadır. Çin kaynaklarına göre, Kutlug Kagan'ın oğlu Köl Tigin, Kapgan Kaganın oğlu Yinie Kehan'ı □□□□¹⁰⁵,

¹⁰¹ K.Ç.II.D.33-36.

¹⁰² Cen, 1958: 391-392.

¹⁰³ Jiu Tangshu, 8, 1975:176; Zizhi Tongjian, 211, 1956:6712, 6728.

¹⁰⁴ Jiu Tangshu, 94A, 1975:5173, Jiu Tangshu, 8, 1975:176; Zizhi Tongjian, 211, 1956:6719.

¹⁰⁵ Burada darbede öldürülen kağanın adı üzerinde durmamız gerekiyor. Kapgan Kagan ağabeyinin ölümünden sonra başa geçtiği zamân yeğeni Mojilian'i Tarduş Şadı, kardeşi Tuoxifu'yu □□□ Tölis

diğer oğullarını, bütün yakınlarını ve eski kağana bağlı olan adamlarını öldürmüştür.¹⁰⁶ Bu darbenin yapılmasının en büyük nedeni Kutlug'un oğullarına göre yeni kağanın kutunun Teñri tarafından geri alınmış olmasıdır. Bu kırımdan sâdece Tarduş Şadının kayınbabası olan Tonyukuk ve daha önce Çin'e sığınmış olan Mo Tigin □□□ ile Xianli Bilge (Xianli Pijia □□□□) kurtulmuşlardır. Bu olay sırasında Kapgan Kagan'ın soyu da tükenmiştir ve hânedân Kutlug'un soyuna geçmiştir. Köl Tigin bu kanlı olayın ardından da ağabeyi Sol Bilge Beyi¹⁰⁷ Mojilian'i Bilge Kagan olarak tahta oturtmuştur.¹⁰⁸ Bu olay Kaiyuan'ın ikinci saltanat yılının Şubat ayında olmuştur.¹⁰⁹

Tarduş Şadı öncelikle kardeşi Köl Tigin'in kağan olmasını istemiş ancak Köl Tigin, ağabeyinin devletin başına geçmesini önermiştir.¹¹⁰ Mojilian, *Teñri Teg Teñri Yaratmış Türük Bilge Kagan*¹¹¹ unvânını almış, kardeşi Köl Tigin'i de Tölis Şadı (You Xian Wang □□□□, Sağ Bilge Beyi) yapmıştır. Bundan sonra Köl Tigin'in herhangi bir çalışması kayıtlı değildir. Ancak aynı Çin kaynaklarında Köl Tigin'in "iki şaddan üstte olduğu" ve başkomutanlık yaptığı yazılıdır. Ayrıca yazıtlarda 716'dan sonra devletin toparlanmasını anlatan yerde Köl Tigin'le birlikte iki şad da anılmaktadır.¹¹² Bu durumda Köl Tigin yazıtlarda öyle anılmasa bile Apa Tarkan olmuş olmalıdır. Bilge Kagan, saltanatı sırasında bir çok savaş yaparak bunların çoğunu ayrıntılı olarak anlatmış ancak Köl Tigin'in çalışmalarının anlatımı kendi yazıtında 716'da son bulmuştur. Normalde Bilge Kagan'ın merkezde oturup savaşa orduyla birlikte Başkomutan Köl Tigin'i göndermesi gerekirken

Şadı ve büyük oğlunu "Küçük Kağan" (Xiao Kehan □□□□) yapmıştı. Bu "Küçük Kağan"ın adı Çin kaynaklarında Fujü □□ olarak geçmektedir. Bunun dışında unvân olarak karşımıza bir de *Yinie Kehan* çıkmaktadır. Bu da Tonyukuk yazıtında geçen İnel Kagan olmalıdır (bkz. B.Ç.I.K.7, G.1).

¹⁰⁶ Jiu Tangshu, 94A, 1975:5173.

¹⁰⁷ Zuo Xian Wang □□□□, Tarduş Şadı, toplumda Küçük Şad (Xiao Sha □□) diye takma adı vardı; bkz. Jiu Tangshu, 194A, 1975: 5173.

¹⁰⁸ Jiu Tangshu, 94A, 1975:5173.

¹⁰⁹ Sertkaya, 1995: 98.

¹¹⁰ Gömeç, 1999: 66; Gumilëv, 2002: 384.

¹¹¹ K.T.II.D.1, G.13, K.1.

¹¹² K.T.II.D.21-22.

Köl Tigin'in adı geçmemekte, Bilge Kagan'ın sefere çıktığı anlatılmaktadır. Bu gözlerden kaçan büyük bir çelişki gibi durmaktadır, üzerinde ileride ayrıntılı çalışmalar yapılmalıdır.

6. Köl Tigin'in Ölümü

Köl Tigin, Türk Takvîmi'ne göre Koyun Yılı'nın (1. ayının) 17. gününde ölmüştür.¹¹³ Bu târîhi günümüz araştırmacıları 27 Şubat 731 olarak hesaplamışlardır.¹¹⁴ Xin Tangshu'ya göre, Köl Tigin Kaiyuan Saltanat Devresi'nin 19. yılında ölmüştür, Jiu Tangshu'da ise 20. yıl olarak verilmiştir.¹¹⁵ Köl Tigin'in ölüm nedeni belli değildir, öldüğü zamân 47 yaşında idi.¹¹⁶ Ölümü Gök Türk ülkesinde ve komşu ülkelerde büyük bir üzüntüye neden olmuştur. Köl Tigin'in yazıtına göre, cenâze törenine Kıtâñ ve Tatabı'dan Udar Señün; onbinlik hazîne, altın, gümüş gibi değerli hediyelerle Tabgaç Kaganı'ndan (Tang hükümdârı Xuanzong) İsiyi Likeñ ve İmparatorun yeğeni sanatçı Çañ Señün; Tüpüt Kaganı'ndan (Tibet İmparatoru) Bölün (Vezir); Soğdaklar'dan Berçik Er¹¹⁷; Bukarak Uluş'dan (Buhârâ Ülkesi) Enik Señün ve Oğul Tarkan; On Ok oğlu Türgiş Kaganı'ndan (Salur Kagan, Sulu Kehan) Makaraç Tamgaçı¹¹⁸ ve Oguz Bilge Tamgaçı; Kırgız Kaganı'ndan Tarduş Inançu Çor gelmiştir.¹¹⁹ Jiu Tangshu ve Xin Tangshu da Xuanzong'un Muhâfız Birliğinin Generali olan Zhang Quyi'yi □□□ ve Adalet Bakanlığının Mahkûmlar Dâ'iresi Başkanı Lü Xiang'ı □□ baş sağlığı dileyen bir mektup vermeleri, cenâze törenine katılmaları, kurban sunmaları; altı tanınmış ve becerikli adamı da duygularını mezâr taşına yazılması, Köl Tigin'in bir heykelin yapılması ve dört duvarına Köl Tigin'in savaş sahnelerinin resmedileceği bir anıt mezâr yapmaları için yolladığı yazılıdır.¹²⁰

¹¹³ K.T.I.KD.1.

¹¹⁴ Giraud, 1999: 87; Gömeç, 1999: 73; Kafesoğlu, 2002: 126; Taşağıl, 2004b: 10.

¹¹⁵ Jiu Tangshu, 194A, 1975: 5177; Xin Tangshu, 215B, 1975: 6053-6054

¹¹⁶ K.T.I.KD.1.

¹¹⁷ Bu adın okunması tartışmalıdır. Biz *Berçik Er* olarak alıyoruz.

¹¹⁸ *Makaraç*'in Sanskritçe *Mahârāja*'dan geldiği görüşü için bkz. Gömeç, 1999: 74.

¹¹⁹ K.T.I.K.11-13.

¹²⁰ Jiu Tangshu, 194A, 1975: 5177; Xin Tangshu, 215B, 1975: 6053-6054.

Köl Tigin'in cenâze töreni Türk Takvîmi'nin Koyun Yılı'nın 9. ayının 27. gününde yapılmıştır.¹²¹ Araştırmacılar bunun 1 Kasım 731'e denk geldiğini belirtmişlerdir.¹²² Köl Tigin'in mezâr kompleksinin ve yazıtının bitirilip dikilmesi Türk Takvîmi'ne göre Maymun Yılı'nın 7. ayının 27. günü (21 Ağustos 732)¹²³, Çin Takvîmi'ne göre ise Kaiyuan Saltanat Devresi'nin 20. yılında takvîm sırasına göre Renshen'da 12. ayda Xinzhou vaktinde Shuo gününde 7. günde Dingwei Zamânı'dır (öğleden sonra saat 2-4 arası).¹²⁴ Köl Tigin'in yazıtının Türkçe bölümünü yeğeni Yollug Tigin yazmıştır.

Köl Tigin öldüğü sırada büyük bir serveti bulunuyordu; bunun içinde altınları, gümüşleri, hazinesi, malları ve dört binlik at sürüsü vardı. Köl Tigin öldüğü sırada bu serveti Tuygut / Toygut (ya da Tuygut İlteber) yönetiyordu.¹²⁵

7. Sonuç

682'de İkinci Doğu Gök Türk Kağanlığını kuran Kutlug'un oğullarından biri olan Köl Tigin, 684 ya da 685'te doğmuş, yedi yaşında babasını kaybetmiş, 16 yaşında ilk kez bir savaşa katılmış, bundan sonraki yaşamını da sâdece savaşlara adamıştır. Köl Tigin, yaşamı boyunca dokuz sefere katılmış, 16 meydân savaşında çarpışmış, çok sayıda savaşçıyı kendi elleriyle öldürmüştü¹²⁶, beş önemli kişiyi yakalamış, büyük ölçüde ganîmet ele geçirmiştir. Seferler sırasında bildiğimiz kadarıyla Çin'de Gansu'ya ve Ordos'a; Moğolistan'ın büyük bölümüne; Aşağı Yenisey Havzası'na; Cungarya'ya; Tarbagatay'a; Semireçye'ye ve Soğdak'a gitmiştir. Çin'deki Zhou ve Tang Sülâleleri ile, Bayırkularla, Kırgızlarla, Türgiş ve On Oklarla, Karluklarla, Azlarla, İzgillerle, Dokuz Oğuzlarla savaşmış; hattâ yeğenini

¹²¹ K.Ç.I.KD.1.

¹²² Gömeç, 1999: 74; Kafesoğlu, 2002: 127; Taşağıl, 2004b: 10.

¹²³ Taşağıl, 2004b: 10.

¹²⁴ K.Ç.I.KD.1; Taşağıl, 2004b: 22.

¹²⁵ K.Ç.I.GB.1.

¹²⁶ Yazıtlarda verilen sayıyla 43; ancak bunların dışında Oğuzlar'la yapılan Bolçu savaşında "çok sayıda askeri" ve Çuş Başı Savaşı'ndan sonra da bir âileyi öldürmüştür; 716'da yaptığı kanlı darbeyi buna katmıyoruz.

tahttan indirip amcasının hemen hemen bütün yakınlarını öldürmüştür. Savaşlarda genelde ön saflarda yer almıştır; ağabeyi Mojilian hem şadlık, hem kağanlık döneminde sadece ordu yönetmiş, ön saflarda savaşmamıştır; Çin kaynakları Mojilian'ı yumuşak kişilikli ("şefkatli, insanları sever, dostâne")¹²⁷, Köl Tigin'i ise gözü kara bir savaşçı olarak tanıtmışlardır. Köl Tigin'in amcası Kapgan Kagan, tıpkı Bilge Kagan gibi çoğu zamân sâdece orduyu yönetmekle hattâ bâzen sâdece orduyu sefere göndermekle yetinmiş, Köl Tigin ise hem orduyu yönetmiş, hem de savaşlarda teke-teke çarpışmıştır. Köl Tigin 716'da yeğenini ve amcasının yakınlarını kanlı bir darbeye yönetimden uzaklaştırdıktan sonra ağabeyi Tarduş Şadı'nı tahta çıkarmış, ağabeyi de onu Tölis Şadı yapmış, Köl Tigin ölünceye kadar bu görevde kalmıştır. Ayrıca 716'dan sonra Bilge Kagan Köl Tigin'e *Inançu Apa Yargan Tarkan* unvânını vermiştir.¹²⁸ Ancak savaşçılığı ile tanınan Köl Tigin 716'dan sonra hiç bir savaşa katılmamıştır, katıldıysa bile elimizde şu anda bunu kanıtlayacak bir kaynak, bir kanıt bulunmamaktadır.

Kendi adına dikilen yazıtta belirtildiği kadarıyla Köl Tigin savaşlarda dokuz değişik at kullanmıştır. Bunlar Tadık Çor'un Boz Atı, Işbara Yamtar'ın Boz Atı, Yigen Silig Beg'in Zırhlı Doru Atı, Bayırkular'ın Ak Aygırı, Alın Beyaz Boz Atı, Alp Şalçı Atı, Azman Atı, Az Yağızı Atı ve Öksüz Atı'dır. Bu atlardan sâdece birinin zırhlı olduğu yazılıdır, bu durumda Köl Tigin'in diğer bindiği atların hepsi zırhsızdır. İlk dört at ve Alp Şalçı savaşlarda ölmüş; Azman ve Az Yağızı'nı iki, Alp Şalçı'yı ise üç kere kullanmıştır. Bu atlardan en az üçü başka Gök Türk ileri gelenlerindedir, en az ikisi ise bağlı topluluklardan alınmıştır.

Yazıtı çok ayrıntılı olmasa bile Köl Tigin'in taktikleri, silâhları ve giyimi hakkında bilgi vermektedir. Köl Tigin katıldığı hemen hemen bütün savaşlarda at üzerinde savaşmış, sâdece ilk yaptığı savaşta yaya olarak saldırmıştır. Elimizdeki kayda göre bir kere ok ve yay,

¹²⁷ Jiu Tangshu, 194A, 1975:5173, 5175; Xin Tangshu, 215B, 1975:6051.

¹²⁸ K.Ç.I.B.1.

bir kere kılıç kullanmıştır; 22 kere “sançmış”¹²⁹; 19 kere ise “çevirerek vurmuştur”¹³⁰. Bu durumda Köl Tigin’in en fazla mızrak ya da at üzerinde kullanılan biçimiyle kargı kullandığını, ok-yay ve kılıca çok fazla önem vermediğini ileri sürebiliriz. Yazıtta Köl Tigin’in savaş giysisi ile ilgili sâdece bir yerde bilgi veriliyor: Mingsha Dağı Savaşı’nda zırh, kaftan ve yüz siperlikli miğfer kullanmıştır, bindiği atlardan biri de zırhlıdır. Köl Tigin’in zırhının çeşidi ve biçimi konusunda elimizde bir bilgi bulunmamakla birlikte Gök Türkler’in zırhlı atlarının en çok rağbet gösterdikleri *lamellar* tipi zırh giydiğini düşünebiliriz.

Kaynaklar

- Linhu Defeng,(1971). *Zhoushu* □□, Beijing □□: Zhonghua Shuju.
- Liu Xun, (1975).□□, *Jiu Tangshu* □□□, Beijing □□: Zhonghua Shuju.
- Ou Yangxiu, (1975). □□□, *Xin Tangshu* □□□, Beijing □□: Zhonghua Shuju.
- Sima Guang, (1956). □□□, *Zizhi Tongjian* □□□□, Taibei □□: Minglun Chubanshe □□□ □□.
- Bombaci, Alessio, (1975). “The Husbands of Hsien-li Bilgä”, *Studia Turcica*, Budapeşte. ss. 103-123.
- Cen Zhongmian, (1958).□□□, *Tujue Jishi* □□□□, Pekin: Zhonghua Shuju.
- Ergin, Muharrem, (2002). *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gabain, Annamari von, (2000). *Eski Türkçenin Grameri*, (çev. Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Giraud, René, (1999). *Gök Türk İmparatorluğu, İleriş, Kapgan ve Bilge'nin Hükümdarlıkları (680-734)*, (çev. İsmail Mangaltepe), İstanbul: Ötüken Neşriyat.

¹²⁹ “Sançmak” delmek, saplamak demektir, burada büyük olasılıkla “mızraklamak” anlamında kullanılmıştır. Bkz. Ergin, 2002: 109; Gabain, 2000: 292; Tekin, 2000: 252.

¹³⁰ Bunun tam olarak ne anlama geldiğini bilemiyoruz.

- Grousset, René, (1999). *Bozkır İmparatorluğu, Attila-Cengiz Han-Timur*, (çev. M. Reşat Uzmen), İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gömeç, Saadettin, (1999). *Kök Türk Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gumilëv, Lev Nikolayeviç, (2002). *Eski Türkler*, (çev. Ahsen Batur), İstanbul: Selenge Yayınları.
- Kafesoğlu, İbrahim, (2002). *Türk Millî Kültürü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Nicolle, David, (1990). *Attila and the Nomad Hordes*, Oxford: Osprey Publishing Limited.
- Orkun, Hüseyin Namık, (1974). *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Roux, Jean-Paul, (2001). *Orta Asya – Tarih ve Uygarlık*, (çev. Lale Arslan), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Sertkaya, Osman F., (1995). *Göktürk Tarihinin Meseleleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Taşağıl, A., (1995). *Gök-Türkler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Taşağıl, A., (1999). *Gök-Türkler II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Taşağıl, A., (2004a). *Göktürkler III*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Taşağıl, A., (2004b). Köl Tigin Yazıtının Çince Yüzü Hakkında”, *Avrasya Etüdüleri*, , ss. 3-24.
- Tekin, Talat, (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*, (yay. Mehmet Ölmez), Ankara: Şafak Matbaacılık.